

А.М. Есентемирова¹, А.А. Абдыбаева²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы

²Ұлттық зияткерлік меншік институты, Астана қ., Қазақстан Республикасы

ЭНДАУМЕНТ-ҚОРДЫҢ ЖҰМЫС ІСТЕУІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІН ЖЕТІЛДІРУ АРҚЫЛЫ ЖОҒАРЫ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНЫҢ ДЕРБЕСТІГІН КЕҢЕЙТУ

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстандағы эндаумент-қорларды құру және басқару мәселелері қарастырылады. Дамыған елдердің университеттері ұзақ мерзімді тұрақтылық пен инновацияларды қамтамасыз ету үшін эндаумент-қорларды кеңінен қолдануда. Қазақстанда мұндай қорларды дамытуға қажетті заңнамалық негіздің болмауы олардың әлеуетін толық пайдалануға мүмкіндік бермейді. Зерттеуде эндаумент-қорлар арқылы ғылыми және білім беру мекемелерінің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету жолдары ұсынылады. Арнайы заң жобасы қаражат тартуды, ұзақ мерзімді даму стратегияларын жүзеге асыруды және университеттердің тұрақтылығын қамтамасыз етуді көздейді. Ұсынылған тәсілдер қорларды тиімді басқаруды, инвестицияларды қорғауды және олардың ашықтығын қамтамасыз етуге бағытталған. Зерттеу нәтижелері эндаумент-қорлардың маңыздылығын көрсетіп, Қазақстандағы білім беру жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың жолдарын ұсынады.

Түйінді сөздер: эндаумент-қор; даму; инвестиция; заңнама; білім беру жүйесі; қаржылық тұрақтылық; стратегия; жоғары білім; ашықтық.

А.М. Есентемирова¹, А.А. Абдыбаева²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Республика Казахстан

²Национальный институт интеллектуальной собственности, г. Астана, Республика Казахстан

РАСШИРЕНИЕ АВТОНОМИИ ОРГАНИЗАЦИЙ ВЫСШЕГО И ПОСЛЕВУЗОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПУТЕМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАВОВЫХ ОСНОВ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЭНДАУМЕНТ-ФОНДОВ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы создания и управления эндаумент-фондами в Казахстане. Университеты развитых стран активно используют такие фонды для обеспечения долгосрочной финансовой устойчивости и инновационного развития. В Казахстане отсутствие необходимой законодательной базы ограничивает потенциал использования эндаумент-фондов. Исследование предлагает пути законодательного регулирования для обеспечения финансовой стабильности научных и образовательных учреждений. Разработка специального закона позволит привлечь инвестиции, реализовать долгосрочные стратегии и укрепить устойчивость университетов. Предлагаемые меры направлены на эффективное управление фондами, защиту инвестиций и прозрачность их деятельности. Результаты исследования демонстрируют значимость эндаумент-фондов для Казахстана и их роль в повышении конкурентоспособности образовательной системы страны.

Ключевые слова: эндаумент-фонд; развитие; инвестиция; законодательство; система образования; финансовая устойчивость; стратегия; высшее образование; прозрачность.

A.M. Yessentemirova¹, A.A. Abdybayeva²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, the Republic of Kazakhstan

²National Institute of Intellectual Property, Astana, the Republic of Kazakhstan

EXPANDING THE AUTONOMY OF HIGHER AND POSTGRADUATE EDUCATION ORGANIZATIONS BY IMPROVING THE LEGAL FRAMEWORK FOR THE FUNCTIONING OF THE ENDOWMENT FUND

Abstract. The article discusses the issues of establishing and managing endowment funds in Kazakhstan. Leading universities in developed countries widely use such funds to ensure long-term financial stability and innovative development. However, the absence of an appropriate legal framework in Kazakhstan limits their potential utilization. The study proposes legislative measures to secure the financial stability of scientific and educational institutions. Developing a specialized law will attract investments, implement long-term development strategies, and enhance the resilience of universities. The proposed measures aim to ensure effective fund management, investment protection, and operational transparency. The research results highlight the significance of endowment funds for Kazakhstan and their role in improving the competitiveness of the national education system.

Keywords: endowment fund; development; investment; legislation; education system; financial sustainability; strategy; higher education; transparency.

DOI: 10.52425/25187252_2025_36_70

Kіріспе. Ғылымды дамыту мемлекеттік саясаттың аса маңызды бағыттарының бірі болып табылады¹.

Эндаумент-қор нысаналы капиталды, білім беру ұйымының негізгі қызметін қолдауға бағытталатын басқарудан түсетін табысты білдіреді. Мұндай қорлардың жұмыс істеуінің құқықтық негіздерін жетілдіру оларды құруды, басқаруды, салық салуды және есептілікті реттейтін неғұрлым айқын және ашық заңнамалық нормаларды әзірлеуді қамтиды. Негізгі аспектілердің бірі – эндаумент қорларының кірістерін салықтан босату, сондай-ақ донорларға салықтық жеңілдіктер беру, бұл жаңа қайырымдылықтардың ағынын ынталандыруы және білім беру мекемелерінің қаржылық тұрақтылығын нығайтуы мүмкін.

Әрбір еркін адам үшін тең дәрежеде және жоғары сапалы деңгейде білім алу мүмкіндіктеріне қол жеткізу деп танылған білім алу құқығы ежелгі дәуірдің, ағартушылық дәуірдің жетекші ойшылдарының және қазіргі заманның философиялық және құқықтық ой классиктерінің еңбектерінен бастау алады. Жалпыға бірдей принциптердің негізін

қалады. Бұл құқық болмыстың нормативті түрде ұйымдастырылған сипаттамасы және адамның жеке басының бостандығының дәрежесін анықтайтын жеке мүдделерді жүзеге асыру тәсілі ретінде қарастырылады. Ол білім беру үдерісіндегі мемлекеттің саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени динамикасының қасиеттеріне байланысты, бұл жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің осы саладағы өзара іс-қимылының ерекшеліктерін көрсетеді [1].

Білім алу құқығы бағдарламалық-нысаналы қасиеттерге ие бола отырып, оқыту мен тәрбиелеудің барлық аспектілері бойынша әлеуметтік қатынастарды реттеуші ретінде жұмыс істейді, бұл білім беру заңнамасын және мемлекеттің осы құқықты жүзеге асыруды қолдаудағы күш-жігерін үнемі жетілдіріп отыру қажеттілігін білдіреді. Білім алу құқығын жүзеге асыру жеке тұлғаның, мемлекеттік құрылымдардың және мүдделері келісілген және бірін-бірі толықтыратын, тиімді білім беру жүйесін қалыптастыруға ықпал ететін қоғамдық бірлестіктер ұсынатын қоғамның өзара әрекеттестігі арқылы жүзеге асады [1].

¹ Токаев о развитии науки в Казахстане: мы должны быть в числе ведущих стран, а не ведомы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.kt.kz/rus/state/tokaev_o_razviti_nauki_v_kazahstane_my_dolzny_byt_v_1377948880.html (жүгінген күні: 09.09.2024).

Адам құқықтары жүйесі оның құрамдас бөліктерінің әртүрлі контексттердегі өзара әрекеттесуін қамтитындай құрылымдалған. Бұл жүйедегі әрбір құқықтың оны басқалардан ерекшелендіретін атрибуттарының, қасиеттерінің және сипаттамаларының бірегей үйлесімі бар. Білім алу құқығы әлеуметтік құрылым үшін маңыздылығына байланысты бұл жүйеде ерекше орын алады. Білім алу құқығының алуан түрлілігі қоғам үшін білім беру процестерінің маңыздылығына негізделген. В.М. Сырыхқа сәйкес, білім беру басқа әлеуметтік, интеллектуалдық әлеуетін дамытудың, сондай-ақ соңғы ғылыми және технологиялық жетістіктерді қолданудың орталық саласы ретінде әрекет етеді [2].

ҚР «Білім туралы» Заңының 1-бабы білім беруді адамгершілік, интеллектуалдық, мәдени, дене бітімін дамытуға және кәсіби құзыреттіліктерді қалыптастыруға бағытталған оқыту мен тәрбиелеудің ұзақ мерзімді процесі ретінде анықтайды. Кең мағынада білім беру жеке тұлғаның интеллектуалдық, рухани, адамгершілік, шығармашылық, физикалық және/немесе кәсіби дамуына, сондай-ақ олардың білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыруға қажетті білімнің, дағдылардың, құндылықтардың, тәжірибелер мен құзыреттердің жиынтығы болып табылады және мүдделері. Осы анықтамадан білім алу құқығы адамның отбасында, қоғамда және мемлекетте лайықты өмір сүруінің іргелі шарты болып табылады, оның белсенді әлеуметтенуіне мүмкіндіктер береді, оның интеллектуалдық, шығармашылық және кәсіби аспектілерін таниды және қолдайды, сондай-ақ дамудың кепілі ретінде қызмет етеді қоғам мен мемлекеттің тұрақтылығы мен өркендеуі.

ҚР «Білім туралы» Заңы жоғары сапалы білім алуға тең құқықты қамтамасыз етуді қамтитын және осы саланы басымдық ретінде дамытуға баса назар аударатын білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаларын белгілейді. Заң білім беру үдерісінің үздіксіздігіне баса назар аударады, бұл оқыту деңгейлері бойынша дәйекті ілгерілеуді қамтамасыз етеді, сонымен

қатар оқыту мен тәрбиенің біртұтастығына кепілдік береді. Ол сондай-ақ білім беру саласындағы демократиялық басқаруға, білім беру жүйелерінің ашықтығына және меншік нысандарына, оқыту мен тәрбиелеу әдістеріне, сондай-ақ білім беру салаларына байланысты білім беру ұйымдарының әртүрлілігіне баса назар аударады².

Ғылым және технологиялар жөніндегі ұлттық кеңестің бірінші отырысында президент Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан экономикасын жаңғыртудағы ғылымның маңызды рөлін атап өтті. Мемлекет басшысы ғылымға стратегиялық көзқарас экономикалық өсу мен технологиялық дамуға қалай ықпал ететінін көрсететін АҚШ, Қытай, Сингапур, Жапония, Оңтүстік Корея және Түркия сияқты жетекші елдердің табысты әлемдік тәжірибесіне назар аударды. Атап айтқанда, ол Қытайда маңызды мемлекеттік шешімдер қабылданып жатқанын атап өтті қоғамның білім тұжырымдамасын нығайта отырып, ғылыми сараптама арқылы. Президент Қазақстанда осы елдерде қабылданғанға ұқсас ашық ғылыми модельді дамыту қажеттілігі туралы пікірін білдіріп, ғылымға жеке инвестицияларды тартудың және технологиялық секторды ынталандырудың маңыздылығын атап өтті. Тоқаев ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді қолдау үшін салықтық жеңілдіктер мен инвестициялық жеңілдіктерді енгізуді ұсынды. Оның айтуынша, мұндай шаралар ғылым мен бизнес арасында өзара тиімді серіктестік орнатуға, инновацияларды ілгерілетуге және инновациялардың құнын төмендетуге көмектеседі.

Сонымен қатар, Президент ғылыми-зерттеу университеттерін қолдау және ғылыми мекемелер мен өндірістік сектор арасындағы байланысты нығайту қажеттігін атап өтті. Ол сондай-ақ жастарды ғылымға белсенді түрде тарту қажеттігін айтып, отандық ғалымдардың жаңа буынын қалыптастыру үшін жас ғалымдарды ғылыми орталықтарға жұмысқа тартуды ұсынды. Тоқаев өз сөзінде сондай-ақ ғылым мен

² Білім туралы: Қазақстан Республикасының 2007 ж. 27 шілдедегі № 319-III Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_ (жүгінген күні: 06.09.2024).

жоғары білімді дамытудың 2029 жылға дейінгі жаңа тұжырымдамасы тақырыбын қозғап, ғылымды дамытудың жаңа тәсілдерін заңнамалық тұрғыдан бекітуге және ғылыми-технологиялық саясатты мемлекеттің экономикалық стратегиясымен тығыз байланыстыруға мүмкіндік беретін ғылым және технологиялық саясат туралы жеке заңның әзірленуін жариялады³.

Біздің пікірімізше, жоғары білім беруді тиімді қаржыландыру мемлекеттік бюджеттік қаржыландыруды да, білім беру ұйымдарының өздері бастамашылық ететін қосымша қаржыландыру көздерін де біріктіретін икемді және аралас модельді қабылдауды талап етеді. Өнімділікке және институционалдық келісім-шарттарға негізделген қаржыландыру жүйесіне көшу білім беру сапасы мен ғылыми зерттеулердің тиімділігін арттыруға деген ұмтылысты көрсетеді. Бұл өзгерістер білім беру ресурстарын басқаруды жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар жаһандық бәсекеге қабілеттілікті және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын қолдаудың кілті болып табылатын инновациялық дамуды ынталандырады.

Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – жоғары оқу орындары мен аспирантуралардың қаржылық және әкімшілік дербестігін кеңейту мақсатында жарғылық капитал қорларының қызметін реттейтін заңнамалық базаны жетілдіруді зерттеу және ұсыну.

Материалдар мен әдістер. Осы зерттеудің мақсаттарына жету үшін жоғары оқу орындарындағы эндаумент-қорлармен байланысты құқықтық негіздер мен тәжірибелерді терең түсінуге бағытталған кешенді әдіснамалық тәсілдер қолданылды. Ең алдымен, эндаумент-қорлардың құрылуы мен жұмыс істеуін реттейтін ұлттық және халықаралық заңнамалық және нормативтік құжаттарды зерделеуді қамтитын құжаттық талдау жүргізілді. Осы әдістемелік құрал арқылы, біз қолымыздан келді білім беруді қаржыландыруды басқаратын негізгі құқықтық ережелер мен саясатты анықтау, бұл әрі қарай талдау үшін негіз құруға мүмкіндік

береді.

Зерттеудің маңызды бөлігі – эндаумент-қорларды пайдаланудың құқықтық және басқарушылық тәжірибелерін АҚШ пен Ұлыбритания сияқты елдердегі үлгілермен салыстырмалы талдау жүргізу. Бұл толыққанды қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Осы талдаудың мақсаты – зерттелетін контексте қолдану үшін бейімделуі мүмкін ең жақсы тәжірибелерді және ең тиімді басқару үлгілерін анықтау. Бұл табысты тәжірибені беру және дәлелденген шешімдерді бейімдеу мүмкіндігін жасау, білім беру ұйымдарын қаржыландырудың құқықтық негіздерін жетілдіру арқылы олардың дербестігін кеңейтудің негізгі факторы болып табылады.

Нәтижелер, талқылау. Эндаумент-қорлар дүние жүзіндегі жетекші оқу орындарында қаржыландырудың тұрақтылығы мен болжамдылығын қамтамасыз етуде негізгі функцияны орындайды. Әр түрлі елдердің заңнамалық актілерін талдай отырып, осы қорларды реттеудің негізгі тенденциялары мен әдістерін бөліп көрсетуге болады. Білім беру қызметтері дамыған және қайырымдылық дәстүрлері қалыптасқан елдерде, мысалы, АҚШ пен Ұлыбританияда университеттерге қаражат жинауға ғана емес, сонымен бірге оларды әдейі инвестициялауға мүмкіндік беретін тиімді жүйелер қалыптасты, осылайша ұзақ мерзімді қаржылық әл-ауқат қамтамасыз етілді.

Заңнаманы талдай отырып, Қазақстанның білім беру саясаты елді әлемдік білім беру және мәдени кеңістікке интеграциялауға бағытталғанын атап өтуге болады. Бұл сала тұлғаны әлеуметтендіруде, оның ішінде білім беру үдерісіне әртүрлі әлеуметтік институттарды қосуда шешуші рөл атқарады. Өзінің бұқаралылығы мен жүйелілігінің арқасында білім беру жаңа қоғамдық сананың қалыптасуына ықпал ете отырып, жалпыадамзаттық және ұлттық мәдениеттің құндылықтарын жеткізеді және нығайтады. Осылайша, білім беру елдің рухани өміріне, экономикасына және саяси

³ В Казахстане разрабатывают закон о науке и технологической политике [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://kapital.kz/economic/114716/v-kazakhstan-razrabotayut-zakon-o-nauke-i-tekhnologicheskoy-politike.html> (жүйгінген күні: 10.09.2024).

процестеріне айтарлықтай әсер етеді.

Соңғы бірнеше жылда Қазақстандағы жоғары оқу орындарының саны 122-ден 104-ға дейін қысқарды. Дегенмен, бұл сан жабылған оқу орындарының толық бейнесін көрсетпейді, өйткені жабылған жоғары оқу орындарының нақты саны жоғары болды. Мәселен, 2021 жылы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті сегіз университеттің жабылатындығы туралы хабарлады. 2022 жылы тағы үш жоғары оқу орны сот шешімімен білім беру лицензиясынан айырылды. Сонымен қатар, осы жылдар ішінде жаңа университеттер мен институттардың филиалдары да ашылды⁴.

2017 жылдан 2022 жылға дейін университеттерге меншік құрылымындағы өзгерістер елдегі жоғары білім беру жүйесінің трансформациясын көрсетеді. Көптеген мемлекеттік оқу орындары жекеменшік болып қайта құрылды⁵.

Шетелдік тәжірибені талдап көрейік. АҚШ-тағы модельдер негізінен орталықтандырылмаған басқаруға және жергілікті қауымдастықтардың белсенді рөліне негізделген. Мемлекеттік және жергілікті білім беру органдарының жоғары дербестігінің арқасында білім беру жүйесі әр аймақтың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін білім беру бағдарламаларын әзірлейді. Сонымен қатар, денсаулық сақтау саласында федералды және штаттық деңгейлерде әртүрлі бағдарламалар жүзеге асырылуда және халықтың денсаулығын жақсартуға көп күш жұмсалуда. Федералды үкімет инфрақұрылымды дамытуға, инновациялық бағдарламаларды қолдауға және жұмыс күшін оқытуға бағытталған гранттар мен субсидиялар арқылы қаражат бөледі. Алайда қаржыландырудың едәуір бөлігі жергілікті органдардан келеді, бұл әр аймақтың ерекше қажеттіліктері мен ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді. Мысалы, кейбір штаттар STEM-ге баса назар аударады – білім беру (ғылым, технология, инженерия

және математика), ал басқаларында – гуманитарлық немесе кәсіптік-техникалық бағдарламаларға [3].

АҚШ-тағы эндаумент-қорларды реттеу моделі федералдық және штаттық заңдардың жиынтығына негізделеді, бұл осы қорларды басқаруға кешенді тәсілді қамтамасыз етеді. Эндаументтік қорларды реттейтін негізгі федералдық заңдар салықтық жеңілдіктер туралы заңдар және коммерциялық емес ұйымдар туралы заңдар болып табылады. Бұл заңдар донорларға салық жеңілдіктерін белгілейді, осылайша қайырымдылық көмектерін ынталандырады. Сондай-ақ федералды заңнамада белгіленген есеп беру мен ашықтық талаптары маңызды рөл атқарады, бұл университеттерге және олардың қаржылық қызметіне деген жоғары сенімге ықпал етеді [3, 4 б.].

Мемлекеттік деңгейде жергілікті заңнаманың ерекшеліктеріне және әрбір мемлекеттің ерекшеліктеріне байланысты өзгеруі мүмкін реттеудің әртүрлі үлгілері ұсынылған. Мысалы, кейбір штаттарда эндаументтік қорлардан түскен қаражатты білім беру мақсаттарына ең аз мөлшерде бөлу туралы міндетті талап бар, бұл университеттерді қаражатты тиімді пайдалануға ынталандырады. Бұдан басқа, кейбір мемлекеттер активтерді қорғау және қаржылық теріс қылықтардың алдын алу үшін қосымша шараларды белгілейді [3].

Ұлыбританияда, керісінше, орталықтандырылған басқару моделі қолданылады. Білім беру саласында орталық үкіметтің нұсқаулары мен стандарттары қатаң сақталады. Ұлыбританияның теңдігі сонымен қатар оқу бағдарламалары мен стандарттарын реттейді және мектептер мен университеттерге мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады.

Орталықтандырылған басқару моделі Ұлыбританияға әртүрлі секторлардағы қызметтердің сапасы мен баламалылығының жоғары деңгейін сақтауға мүмкіндік бергенімен, ол да белгілі бір қиындықтарға тап болады. Мысалы, орталық үкіметтің

⁴ В Казахстане сокращается количество ВУЗов [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://businessmir.kz/2023/11/09/v-kazhastane-sokrashhaetsya-kolichestvo-vuzov/> (жүгінген күні: 10.09.2024).

⁵ Қазақстан Республикасындағы жоғары білім // Білім беру, ғылым және инновациялар статистикасы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://stat.gov.kz/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/8752/> (жүгінген күні: 07.09.2024).

жоғары деңгейдегі бақылауы икемділіктің жеткіліксіздігіне және жергілікті жерлерде инновацияларды енгізу процесінің баяулауына әкелуі мүмкін. Аймақтық айырмашылықтар мен жергілікті халықтың бірегей қажеттіліктері назардан тыс қалуы мүмкін, бұл қызметтерді нақты жағдайларға бейімдеу әрекеттерінде белгілі бір қиындықтарды тудырады [4].

Ұлыбританиядағы жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді реттеу мемлекеттік және құқықтық саясаттан туындайтын бірнеше негізгі аспектілерді қамтиды. Осындай модельдердің бірі – білім беру ұйымдарына қаржылық дербестік пен тұрақтылықты қамтамасыз ететін эндаументтік қор. Ұлыбританияда осы саладағы заңнама салықтық жеңілдіктер мен мемлекеттік гранттар арқылы эндаументтік қорларды құру мен дамытуды ынталандыруға бағытталған. Бұл университеттерге және басқа жоғары оқу орындарына мемлекеттік қаржыландыруға немесе оқу ақысына тәуелсіз ұзақ мерзімді кірістер алуға мүмкіндік береді.

Ұлыбританиядағы эндаумент-қорлардың қызметін реттейтін заңдарға басқару мен есеп берудің ашықтығына, сондай-ақ қаражаттың дұрыс пайдаланылуын қамтамасыз етуге бағытталған актілер кіреді. Мысалы, «Қайырымдылық ұйымдары туралы» заң қайырымдылық қорларының тек мекеменің миссиясына сәйкес мақсаттарға жұмсалуды талап етеді. Сонымен қатар, қорлардың инвестициялық қызметіне қатаң бақылау бар, бұл қаржылық тәуекелдерді барынша азайтуға және донорлар мен бенефициарлардың мүдделерін қорғауға мүмкіндік береді.

Эндаументтік қор моделінің артықшылықтары университеттерге қаржылық тәуелсіздік беру болып табылады, бұл олардың білім беру және экономикалық ортадағы өзгерістерге икемді әрекет етуіне мүмкіндік береді.

Академиялық мекемелерге арналған мақсатты капитал қорлары жағдайында алынған кірістер мекеменің операциялық немесе капиталдық қажеттіліктерінің бір бөлігін қаржыландыруға арналған.

Университеттің жарғылық капиталының жалпы қорынан басқа, мекемелер сонымен қатар профессорлық-оқытушылық құрамды, стипендияларды және гранттарды қоса алғанда, мекеме ішіндегі белгілі бір салаларды қаржыландыруға арналған бірқатар шектеулі қорларды ұстай алады.

Коннектикуттағы Гарвард және Йель университеттері түлектердің қаражат жинауын бірінші болып қабылдады. Олардың XX ғасырдың басындағы жыл сайынғы түлектер қорлары мен қаражат жинау науқандары ауқатты түлектерді қайырымдылықты жалғастыруға шабыттандырды.

Кейбір эндаументтік қорларда жылдық инвестициялық кірістің қанша бөлігін жұмсауға болатынын анықтайтын нұсқаулар бар. Көптеген университеттер үшін бұл сома эндаумент активтерінің жалпы құнының шамамен 5% құрайды. Гарвард сияқты кейбір элиталық мекемелерде миллиардтаған доллар тұратын қайырымдылықтар бар, сондықтан бұл 5% сома ақыр соңында үлкен ақшаға айналуы мүмкін.

АҚШ-тағы эндаумент-қорлар жұмысының артықшылықтарының бірі ұйымның сыртқы қаржылық ресурстарды немесе қарыз қаражаттарын тартуы кезінде негізгі капиталды қаржылық қамтамасыз ету ретінде пайдалану мүмкіндігі болып табылады.

АҚШ-тағы тәжірибе университеттердің эндаументтік қорларының үлкен еркіндікке, белсенділікке және жауаптылыққа ие болуымен сипатталады. Олар өз инвестицияларын делдалдық немесе араласуды қажет етпей, өз комитеттері арқылы басқарады. Менеджментті, мысалы, кәсіби ұйымды кімге сеніп тапсыру керек деген мәселе толығымен университеттің өз шешіміне байланысты.

Қайырымдылық активтерін тұрақты түрде басқарудың маңыздылығы корпоративтік мәдениет пен инвестициялық философияда терең тамыр жайған OUem. Инвестициялық процеске экологиялық, әлеуметтік және басқарушылық (ESG) факторларды қосу жеке қызмет түрі емес, тәуекелдерді басқарудың негізгі құралы болып табылады.

Инвестициялық комитеттің құрамына

инвестицияларды басқаруда соңғы және тиісті тәжірибесі бар, сондай-ақ климаттың өзгеруін ескеретін инвестицияларда соңғы және тиісті тәжірибесі бар Басқарма тағайындаған бір мүше кіреді.

Қазіргі уақытта Қазақстанда білім беруді қаржыландырудың жетіспеушілігі жоғары оқу орындарының материалдық-техникалық жабдықталуына және қазіргі кезде ең өзекті болып табылатын білім беру саласына ақпараттық технологияларды енгізуге әсер етуде.

Бүгінде Қазақстан білім беру үдерістеріне инновациялық қызметті енгізу жолында.

Қазір эндаумент-қорлар барған сайын маңызды институтқа айналууда. Назарбаев Университеті бұл тәжірибені бірінші болып байыпты түрде енгізді. Эндаументтердің арқасында университет бюджетті айтарлықтай ұлғайта алады, ірі білім беру және ғылыми жобаларға қаражат тарта алады, атақты профессорларды шақыра алады, студенттерге шәкіртақы бере алады және т.б. Университет бағдарламаларын қаржыландыру инвестициялық кірістер есебінен жүзеге асырылады, бұл ретте қор капиталының өзі өзгеріссіз қалады.

Қазіргі уақытта эндаумент-қорлардағы ақшаның басым бөлігі алғыс білдірген түлектердің сыйлықтары мен жарнамаларынан түседі.

Тәжірибені зерделеп шет елдердің білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау және құқықтық реформалар салаларында Қазақстан озық әлемдік тәжірибелерді қолдана отырып, өз бағдарламаларын жетілдіре алады. Бұл тәжірибелерді жергілікті жағдайларға бейімдеуге және тиімді даму саясатын құру үшін пайдалануға болады.

Қазақстанның заңнамалық жүйесін жетілдіру бойынша ұсынымдар:

1. Механизм зейнетақы қорларына қайырымдылық жасайтын компаниялар мен жеке тұлғаларға салықтық жеңілдіктердің кеңеюін қамтамасыз етеді. Мысалы, салық базасын есептеу кезінде салық шегерімін қайырымдылық сомасынан 200%-ға дейін арттыру ұсынылады. Зейнетақы қорларын инвестициялық кірістерге салынатын барлық салықтардан босату жоспарлануда.

2. Активтерді кәсіби басқаруды қамтамасыз ету үшін эндаументтік қорларды басқару үшін білім беру ұйымдарында арнайы топтар немесе бөлімдер құру.

3. Эндаумент-қорларды басқаратын мамандардың кәсіби дағдылары мен құзыреттілік деңгейін арттыру үшін оларды оқыту және сертификаттау.

Эндаумент-қор пайда табуы үшін оның капиталы көп болуы керек. Себебі қор капиталдың өзін емес, тек кірісті пайдаланады. Осыншама капиталды тарту көп уақытты қажет етеді және ол қажетті деңгейге жеткенше, оны құруға кететін шығындар оқу орны үшін жойқын шығындарға әкелуі мүмкін. Бұл жоғары оқу орындары үшін эндаументтік қорларды тарта алмауы мүмкін, өйткені олар көбінесе капиталының қомақты болуын күткеннен гөрі шұғыл мақсаттар үшін ақшаны қажет етеді.

Қазақстанға эндаумент-қорлар жүйесін нақты және жалпы коммерциялық емес ұйымдарды ғана емес, сонымен қатар жоғары білім беруді қаржыландырудың негізгі әдістерінің біріне айналдыру үшін ұзақ жол жүріп, маңызды мәселелерді шешу қажет.

Қорытынды. Зерттеу нәтижелері шетелде эндаумент-қорларды пайдалану өте тиімді екенін көрсетті. Бұл тетіктің басты артықшылығы – білім беру ұйымдары ұзақ мерзімді білім беру, ғылыми және басқа бағдарламалар үшін тұрақты қаржыландыру көзін ала алады. Бұл қазіргі жағдайда оқу орындарының болуы үшін өте маңызды.

Мемлекет пен жүйеде шешуші рөл атқаратын қорлар жоғары білім беру қорларын құру үшін жағдай жасау үшін алғашқы қадамдарды жасады. Дегенмен, мақсатты капитал идеясын жүзеге асырудың нақты әдістерінің жеткіліксіз зерттелуі қорлар мен университеттерге мақсатты қорларды табысты дамытуға және олардың ресурстарын арттыруға кедергі келтіреді.

Білім беру жүйесіндегі өзгерістер жағдайында осы саладағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің табысты дамуы көп жағдайда жұмыс механизмдерін жетілдіруге байланысты. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік саласындағы заңнамалық базаны жақсарту заң шығарушылар үшін маңызды

міндеттердің біріне айналуға тиіс.

Қазіргі уақытта мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің әртүрлі нысандары бойынша заңнаманы жетілдіру бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде және оларды жүзеге асыру үшін институттар мен тетіктер құрылуда. Қазақстанда жоғары білім берудегі мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің көптеген түрлері даму үстінде.

Дамыған елдердегі мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамыту тәжірибесін зерделеу Қазақстанда осындай тетікті енгізу жоспарын әзірлеуге көмектесті. Біріншіден, заңнамалық базаны, институционалдық ортаны құруға, осы саладағы мамандарды даярлауға, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік стандарттарын әзірлеуге және енгізуге баса назар аудару қажет. Бұдан кейін осындай серіктестіктерді қолдану аясын кеңейту, қаржыландырудың жаңа көздерін іздеу және оңтайлы формалар мен модельдерді таңдау кезінде әр түрлі салалардың ерекшеліктерін ескеру бойынша жұмыстар жалғасады. Бұл мемлекет пен бизнестің мүдделері арасындағы тепе-теңдікті табуға, әртүрлі қолдау шаралары арқылы мемлекеттің қатысу мүмкіндіктері мен дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді.

Құқықтық негіздеме жоғарыда айтылғандай, ұлттық заңнамаға тиісті өзгерістер енгізу арқылы ғана мүмкін болады. Эндаумент қорларының жұмыс істеу негізі тек заңға негізделуі керек, сондықтан қазіргі уақытта заң жобасын әзірлеу уақытылы деп есептейміз.

Сондай-ақ қабылданған заңнамада ондағы қаражаттың пайдаланылуы мен игерілуі туралы есепті немесе ақпаратты аталған ЖОО сайтына жүктеп салуды міндеттейтін норманы қарастыру қажет. Сонда тек қаржылай көмек көрсететін адамдар ғана ақпарат алып қоймайды, сонымен қатар жаңадан қаражат салғысы келетіндер де ақпарат пен жарнаманы тегін алады.

Интернет-ресурстағы ақпараттың дұрыс еместігі тиісті мемлекеттік қадағалау және бақылаушы арнайы қаржы органының құзыреті аясында ғана талқыланатынын атап өтейік. Мұндай бақылау ешбір оқу орнының автономды басқаруына кедергі келтірмейтіні

белгілі.

Біздің ойымызша, еліміздің жоғары оқу орындары әлемнің көптеген университеттеріндегі қызмет аясын, эндаумент-қорлар жүйесін зерделеу және зерттеу бойынша ауқымды жұмыс жүргізуі керек. Біздің ойымызша, олардың ең тиімдісі АҚШ-тың эндаументтеріне қызмет көрсету жүйесі болып табылады.

Ең алдымен, эндаумент қорларының құқықтық негіздері тек жоғары білім саласын реттейтін нормативтік құқықтық актілерге және тек жоғары білімге қатысты басқа да нормативтік құқықтық актілерге тиісті өзгерістер енгізу арқылы жүзеге асырылуы тиіс.

Бұл зерттеуде авторлар университеттердегі эндаумент-қорлардың қызметіне донорларды тарту механизмдерін жан-жақты қарастырған. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, келесі қорытындыларды жасауға болады:

Елімізде құрылған эндаумент-қорлардың қызметі әлемдік тәжірибеге толық сәйкес келмейді.

Эндаумент қорларын құрудың мақсаты, авторлардың пікірінше, ашық және жария болуы керек және бұл тұжырым қабылданған заңда көрсетілуі керек. Сонымен бірге, ұсынылған заң жобасының деректемесіне сәйкес, қаражатты аудару және пайдалану үшін белгіленген мерзім (шексіз немесе кемінде 10 жыл мерзімге) меценаттар үшін тартымды емес деп есептейміз.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының жаңа Салық кодексін қабылдау туралы Қазақстан Республикасы Президентінің жолдауында берілген тапсырмаларды ескере отырып, эндаумент қорларын қаржыландыруға қатысатын субъектілер үшін салықтық жеңілдіктерді ескеру қажет.

Бұл ретте белгілі бір қызмет түріне салық салудың шекті мөлшерін белгілеу бөлігінде Германия мен АҚШ тәжірибесін мұқият зерделеу қажет деп санаймыз [5].

Германияның салық заңнамасын талдау қайырымдылық мақсаттарының немесе қаражатты сенімгерлік басқаруға берудің нақты тізбесін белгілейді, содан кейін олар

эндаумент қорының жарғысында жазылады, бұл кейіннен салық жеңілдіктерін беру тәртібін жеңілдетеді.

Жоғары оқу орындарындағы эндаумент қорлары қарапайым халық пен кәсіпкерлердің қаржысын ұрлаудың аяласына айналып кетпесіне ешкім кепілдік бере алмайды. Яғни, қаралып жатқан заң жобасында аударылған қаражаттың жауаптылығы мен толық қорғалуына кепілдік беретін нормалар қамтылуы тиіс.

Заңнамада жоғары оқу орындарының басшыларының қол сұғушылықтарынан ақша қаражатын ысырап етуден және пайдаланудан, сыбайлас жемқорлықтан және т.б. қорғау үшін арнайы жауаптылық қарастырылмаған. Арнайы жауаптылық, яғни жеке қызметкерлердің материалдық жауаптылығы және корпоративтік жауап-

тылық заңмен нақты белгіленбеген. Бұл мекемені басқарып отырған адамның моральдық қасиеттеріне сүйене отырып, эндаумент қорына қаражатты дұрыс жинау мүмкін емес деген сөз. Ал қаражат жинауда жүйе мен тұрақтылықтың жоқтығынан эндаумент қоры өміршең болмайды.

Сондықтан біз заңнамалық базаны тәжірибесі мол жоғары оқу орындарында жұмыс істеп келе жатқан АҚШ-тың эндаумент-фонд үлгісі негізінде жүзеге асыру керек деп есептейміз.

АҚШ тәжірибесін пайдалану университет ректорларының эндаумент қорларын пайдаланудағы жауаптылығын күшейтіп, халық алдындағы есептілікті қамтамасыз етеді және жоғары оқу орындарындағы көлеңкелі, бейресми қаржылық басқаруға заңды кедергі болады.

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің қаржыландыруымен іске асырылудағы «Эндаумент қорының жұмыс істеуінің құқықтық негіздерін жетілдіру арқылы жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарының автономиясын кеңейту» (AP22684823) гранттық ғылыми жоба аясында дайындалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Amandykova, S. Legal issues for the regulation of higher schools' transformation in the Republic of Kazakhstan / S. Amandykova, et al. // Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores. – 2019. – № 6 (25). – Pp. 1-16.
2. Osmanova, D. Theoretical and legal framework to regulate the system of higher and postgraduate education in the republic of Kazakhstan / D. Osmanova, et al. // Journal of Legal, Ethical and Regulatory. – 2021. – Issues 24 (S5). – Pp. 1-12.
3. Захарчук, Е.А. Муниципалды басқарудың шетелдік тәжірибелері: тәжірибе және енгізу ерекшеліктері (АҚШ муниципалитеттерінің мысалында) / Е.А. Захарчук // Еуразиялық ғылым жаршысы. – 2023. – № 6. – 1-11 б.
4. Зарипова, Л.Р. Департамент Образования, Как Центральный Орган Управления Образованием Великобритании [Электрондық ресурс] / Л.Р. Зарипова, Т.А. Марсумов // Научный лидер. – 2023. – № 1 (99). – Айналыс режимі: <https://scilead.ru/article/3736-department-obrazovaniya-kak-tsentralnij-orga> (жүгінген күні: 09.09.2024).
5. R. Franz, S. Kranner. University Endowments A Primer. – CFA Institute Research Foundation. Retrieved from. – 2019 [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://www.cfainstitute.org/-/media/documents/article/rf-brief/rf-brief-franz-university-endowments.ashx> (жүгінген күні: 12.06.2025).

References:

1. Amandykova, S. Legal issues for the regulation of higher schools' transformation in the Republic of Kazakhstan / S. Amandykova, et al. // Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores. – 2019. – № 6 (25). – Pp. 1-16.
2. Osmanova, D. Theoretical and legal framework to regulate the system of higher and postgraduate education in the republic of Kazakhstan / D. Osmanova, et al. // Journal of Legal, Ethical and Regulatory.

– 2021. – Issues 24 (S5). – Pp. 1-12.

3. Zaharchuk, E.A. Municipaldy basqarudyn sheteldik tazhibeleri: tazhibe zhane engizu erekshelekteri (AQSh municipalitetteriniñ mysalynda) / E.A. Zaharchuk // Eurazijalyq ғылым zharshysy. – 2023. – № 6. – 1-11 b.

4. Zaripova, L.R. Departament Obrazovaniya, Kak Central'nyj Organ Upravleniya Obrazovaniem Velikobritanii [Jelektrondyq resurs] / L.R. Zaripova, T.A. Magsumov // Nauchnyj lider. – 2023. – № 1 (99). – Añnalyz rezhimy: <https://scilead.ru/article/3736-departament-obrazovaniya-kak-tsentralnij-orga> (zhýgingen kúny: 09.09.2024).

5. R. Franz, S. Kranner. University Endowments A Primer. – CFA Institute Research Foundation. Retrieved from. – 2019 [Jelektrondyq resurs] – Añnalyz rezhimy: <https://www.cfainstitute.org/-/media/documents/article/rf-brief/rf-brief-franz-university-endowments.ashx> (zhýgingen kúny: 12.06.2025).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Айгүл Маратқызы Есентемирова – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторантурадан кейінгі зерттеуші, философия докторы (PhD), e-mail: bam051289@inbox.ru.

Есентемирова Айгуль Маратовна – постдокторант Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, доктор философии (PhD), e-mail: bam051289@inbox.ru.

Yessentemirova Aigul Maratovna – Postdoctoral Student of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, PhD, e-mail: bam051289@inbox.ru.

Аружан Асанқызы Абдыбаева – Ұлттық зияткерлік меншік институты Даму және халықаралық ынтымақтастық бөлімінің бас маманы, бизнес әкімшілігі магистрі, e-mail: aruzhan.abdybayeva@gmail.com.

Абдыбаева Аружан Асановна – главный специалист отдела развития и международного сотрудничества Национального института интеллектуальной собственности, магистр делового администрирования, e-mail: aruzhan.abdybayeva@gmail.com.

Abdybayeva Aruzhan Assanovna – Head Specialist of Development and international cooperation division National Institute of Intellectual Property, Master of Business Administration, e-mail: aruzhan.abdybayeva@gmail.com.